

УДК 355.233.23

В. П. МАТВІЙЧУК,*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри кінології
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ В УМОВАХ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ

Автором на основі проведеного аналізу результатів службової діяльності органів охорони державного кордону акцентується увага на взаємозв'язку морально-етичних якостей особового складу прикордонного відомства з результатами оперативно-службової діяльності підрозділів кордону та зроблена спроба обґрунтувати поняття “службова репутація” в контексті суспільно-значущих категорій “совість”, “честь” та “гідність”.

Ключові слова: *совість, честь, гідність, репутація.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”) та “Національній доктрині розвитку освіти в Україні” зазначено, що пріоритетним напрямком державної політики в освітній галузі є моральне відродження українського суспільства.

У сучасних умовах охорона державного кордону України здійснюється шляхом побудови інтегрованої системи. Одним з основних елементів зазначеної системи є добування випереджувальної інформації про можливе порушення законодавства України з прикордонних питань. При цьому, виконання даних завдань покладено, більшою мірою, на дільничних інспекторів прикордонної служби, прикордонні наряди та оперативні сили та засоби підрозділів кордону.

Аналіз результатів оперативно-службової діяльності (ОСД) підрозділів дає можливість стверджувати, що прикордонні колективи, особовий склад яких як під час виконання службових обов'язків, так і в позаслужбовий час користуються авторитетом і повагою серед мешканців прикордоння, досягають значно кращих результатів ОСД, а морально-психологічний стан в зазначених колективах перебуває на рівні, який забезпечує якісне виконання поставлених завдань з охорони та захисту державного кордону.

Відтак, актуальним на даний час залишається питання впливу на формування морально-етичних якостей персоналу, які б сприяли зміцненню авторитету Державної прикордонної служби України (ДПСУ) та підвищенню престижу служби на кордоні. Зазначене потребує провадження змін у системі роботи з персоналом загалом та безпосередньо в індивідуальній роботі відповідно до завдань прикордонного відомства в ході його реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Даний напрямок роботи з персоналом відповідає вимогам Конституції України, статтям 3 та 5 Закону України “Про Державну прикордонну службу України”, у яких зокрема йдеться:

у статті 3 зазначено, що одними з основних принципів діяльності Державної прикордонної служби України є: “Законність та повага і дотримання прав та свобод людини та громадянина”;

у статті 5 – “Діяльність ДПСУ провадиться на основі дотримання прав і свобод людини і громадянина. Органи, військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України зобов'язані поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення” [4].

Згідно з вимогами Концепції розвитку ДПСУ на період до 2015 року, в загальних положеннях якої визначено, як одне із пріоритетних завдань, на необхідності реформувати систему підготовки особового складу з урахуванням загальноєвропейських стандартів. Разом з цим наголошується, що: “...у період до 2015 року необхідно забезпечити адаптацію системи роботи з особовим складом в органах та підрозділах Державної прикордонної служби України, згідно з вимогами якої висока кваліфікація, професійна та моральна культура прикордонників зможуть забезпечити їм високий авторитет і повагу в суспільстві” [5].

Ураховуючи зазначене, та аналіз ОСД підрозділів кордону доводить, що реформування ДПСУ не буде ефективним без удосконалення системи етичних цінностей, без пошуку та корегування шляхів зміцнення мораль-

ного духу прикордонників, заснованого на збереженні та продовженні традицій охоронців кордону.

На необхідності пошуку шляхів удосконалення морально-етичних якостей прикордонників наголошується в наукових роботах І. О. Грязнова, М. І. Кабачинського, С. Л. Крука, А. А. Кучеренка та ін.

Разом із тим необхідно відмітити, що в жодному з цих досліджень не ведеться конкретно мова про формування морально-етичних рис у особового складу прикордонного відомства на сучасному етапі його реформування.

Метою статті є визначення та обґрунтування поняття “службова репутація” прикордонника в контексті суспільно-значущих категорій та визначити її вплив на підвищення престижу служби на кордоні та зміцненні авторитету прикордонного відомства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна етика прикордонників є сукупністю етичних принципів, норм та моральних цінностей, що визначають їх відношення до службового обов’язку як професійного, а за допомогою нього – до обов’язку громадянського, загальнолюдського.

Формування у прикордонників необхідних уявлень про моральний ідеал, про моральну й аморальну поведінку, про справжній зміст понять “добро” і “зло”, “честь” і “гідність”, “обов’язок” і “совість”, “справедливість”, “відповідальність” являє собою цілеспрямований процес засвоєння морально-етичних знань військовослужбовцями [6].

Взірцевість керівника та його особистий приклад, залучення підлеглих до ознайомлення з основами християнської моралі практично унеможливить учинення військовослужбовцями низькоморальних вчинків, правопорушень і злочинів.

Відтак, наявність у прикордонників сформованої позитивної репутації має безпосередній вплив на надійність охорони кордону, сприяє покращенню авторитету прикордонного відомства та у вирішальній мірі формує імідж України як правової та демократичної держави.

Аналіз тлумачних словників свідчить, що репутація від (фр. reputation) – загальна думка, що створилася, про якості, гідність та недоліки кого-небудь, суспільна оцінка [3, с. 1117]. Основними складовими репутації є морально-етичні якості особистості.

Прикордонник виконує службові обов’язки не ізольовано від населення, а серед різних людей у багатомірному світі різних ідей та понять, які мають різну значущість і неоднакову для різних людей цінність. У своїй діяльності та поведінці, в ухваленні рішень він виходить з пріоритету державних цін-

ностей, орієнтується на них у повсякденній професійній діяльності. Перехід ДПСУ на професійну основу викликав необхідність підвищення престижу служби на кордоні та загострив проблему формування морально-етичних рис прикордонників. Тому виникла нагальна потреба у формуванні суспільно-важливих морально-етичних рис у охоронців державного кордону.

Поведінка людини багато в чому залежить від її світогляду і сформованих ціннісних орієнтацій і являє собою сукупність дій і вчинків, які формуються в умовах суспільного життя. Це порядок і норми стосунків між людьми та сукупність вчинків, що мають певне моральне значення. Культура поведінки – це спосіб вираження внутрішнього морального змісту людини в його зовнішніх виявах. Для сучасного охоронця державного кордону єдність внутрішньої моральної зрілості та її гідного зовнішнього вияву під час виконання службових обов'язків – запорука надійного захисту національних інтересів на державному кордоні.

Моральна культура поведінки прикордонника – це культура моральної свідомості та моральних відносин, культура особистого впливу на інших людей як в ході повсякденного спілкування, так і під час виконання службових обов'язків.

Норми моралі юридичної сили не мають. Засвоєні особистістю, вони стають внутрішньою основою поведінки людини. Проте культура поведінки не зводиться тільки до виконання вимог, що визначають поведінку людей. Поведінка людей, особливо майбутніх офіцерів, повинна бути не тільки високоморальною, але й естетично виразною, тобто вона повинна характеризуватися також і з точки зору категорій етики, зокрема добра, обов'язку, честі, совісті. Отже, поведінка військовослужбовця повинна виявлятися в єдності краси їх морального та духовного змісту та зовнішньої форми їх вияву – етикету. Таким чином, у будь-яких випадках про культуру поведінки можна говорити, тільки враховуючи єдність форми та змісту [7].

Виходячи з цього, у контексті таких суспільно-значущих категорій, як совість, честь та гідність, автором зроблено спробу обґрунтувати поняття “службова репутація”.

Так, совість – це одна з провідних категорій етики, найбільш складне структурно-функціональне утворення моральної самосвідомості особистості, інструмент суспільної оцінки і самооцінки моральної особистості.

Достатньо складним питанням в етиці завжди було питання про природу совісті, її виникнення, різноманітність її проявів, адже совість регулює такі дії людини, про які відомо тільки їй самій, тільки совість виявляється

єдиним моральним суддею людини, нещадною силою самозагнущання і самоконтролю особистості.

Поняття “совість”, як і осмислення категорії “совість”, історично змінювалося. У загальному вигляді слід підкреслити, що совість – специфічна форма відбиття об’єктивного світу. На основі встановлених, прийнятих у суспільстві норм моралі, загального світогляду, людина виробляє власні моральні переконання і керується не тільки усталеними вимогами і нормами, а й своїми внутрішніми переконаннями, під впливом яких і виробляється оцінка вчинків, думок, почуттів, тобто діє совість. Засвоєні особистістю уявлення про добро, справедливість, обов’язок тільки тоді стають внутрішньою підвалиною совісті, коли перетворюються на переконання. Якщо людина не впевнена в своєму обов’язку творити добро, то не відчуває потреби чинити справедливо, тобто не володіє совістю.

Структурно і функціонально совість виступає як ядро моральної самосвідомості, а моральні переконання – серцевина совісті. За цим сенсом совість служить суб’єктивним вираженням моральної сутності особистості, показником рівня її соціальної моральної зрілості.

У совісті як моральному явищі слід виділити три складових елементи: раціональний, почуттєвий, вольовий. Раціональна частина совісті полягає в усвідомленні морального значення скоєних вчинків, яке носить характер засудження чи схвалення. Характерно, що суд совісті, як внутрішня активність самосвідомості, відбувається незалежно від поінформованості інших людей про предмет совісті.

Судженню щодо морального значення здійснених вчинків сприяє відповідне почуття, завдяки якому емоційний характер совісті виявляється у вигляді почуття морального задоволення чи незадоволення собою. Почуття морального задоволення називають самоповагою. Почуття незадоволення собою набуває форму каяття, докорів совісті, почуття сорому, які є одними з найсильніших людських емоцій.

У совісті неодмінно присутній і вольовий момент. Совість змушує чинити певним чином і тим самим надає цінність усякому судженню і почуттю. Цей елемент совісті характеризує загальний напрям усієї поведінки в особливих, суперечливих ситуаціях, ту силу душевного напруження особистості, яка відкривається у ній в процесі внутрішньої боротьби між добрими та злими намірами, мотивами, цілями.

Совість не виникає раптово і не зникає безслідно, а поступово формується в процесі моральної діяльності особистості, прогресуючи чи деграду-

ючи залежно від багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин. Вона постійно присутня у самосвідомості морально зрілої особистості як потенційна здатність чи реальний процес.

Втілюючи безпосередньо в індивідуальному досвіді реальну важкість буття людської спільноти, імперативи совісті завжди максималістичні, незмінно вимагають від особи більшого, ніж вона здатна здійснити на даний момент, націлюють на творчо-критичний перегляд її загального ставлення до світу. Через це совість, якщо вже вона в людини є, неодмінно має боліти, турбувати, бентежити свого носія – це її нормальний стан [6].

Відтак, совість характеризує здатність прикордонника здійснювати самоконтроль, усвідомлювати моральний обов'язок перед суспільством, вимагати від себе їх виконання і давати самооцінку здійснених вчинків, виявляти особисті помилки в ставленні до оточуючих, намагатись їх виправляти та не допускати у майбутньому. Це один із проявів моральної самосвідомості особистості.

Отже, совість означає усвідомлення моральної відповідальності військовослужбовця за свою поведінку, що включає моральну самооцінку, вольовий самоконтроль з точки зору моралі всього суспільства.

Категорією “гідність” в етиці прийнято позначати об'єктивну цінність особистості, її соціальну значимість як відповідну, адекватну з людською сутністю, тобто ту якість, за якої людина чинить так, як належність її сутності і призначенню, як повинна чинити людина. У широкому сенсі слово “гідність” означає цінність людини для інших людей, для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності. Гідність у вузькому сенсі – це оцінка людиною себе як моральної особистості, що значима для оточення, для суспільства. Повага до самого себе, чи почуття власної гідності – це те, що більш за все надихає людину.

Важливим завданням моральної самосвідомості є утвердження певних стандартів самооцінки людської особистості. До форм такого санкціонування належать уявлення про честь і гідність людини. Істотно, що в обох випадках (тобто й щодо честі й гідності) йдеться не просто про самооцінку, а, як бачимо, про певний її ціннісний стандарт. Високо чи низько оцінює себе в кожному конкретному разі та чи та особа, залежить від її вдачі, поведінки, обставин; але на базі морального усвідомлення себе в неї формується певний загальний стандарт самооцінки, певна сукупність критеріїв власної життєвої реалізації. Цього загального стандарту вона, з одного боку, повинна сама дотримуватися у своїй поведінці (уявлення про те, що є “гідним” і

“негідним”, що “личить”, а що “не личить” робити тощо). З іншого ж боку, якщо даний ціннісний стандарт є достатньо обґрунтованим, особа має також вимагати його дотримання і від тих, хто оточує. Повага власної честі й гідності з боку інших – невід’ємне право кожної людини [6].

Почуття гідності успішно розвивається і функціонує на основі усвідомленого ставлення до себе як до суб’єкта моральної діяльності, розуміння своїх обов’язків і прав людини і громадянина. Це почуття укріплюється, якщо індивід усвідомлює і переживає те, що вільно і повно може виявити свої здібності і можливості, реалізувати свою активність і творчість. Тобто почуття власної гідності виступає у вигляді синтетичної самооцінки моральних якостей в їх системній єдності.

При цьому гідність людини полягає в духовних та фізичних якостях, цінних з погляду потреб суспільства. Ці особисті якості і складають те, що прийнято називати особистою гідністю.

Гідність – внутрішня самооцінка прикордонника, усвідомлення ним своїх особистих якостей, здібностей, світогляду, виконаного службового обов’язку та свого суспільного значення. Самооцінка повинна ґрунтуватися на соціально значущих критеріях оцінки моральних та інших якостей особи. Гідність визначає суб’єктивну оцінку особи.

Визнання службовим колективом гідності військовослужбовця означає певну оцінку всіх моральних якостей, якими вона володіє. Усе, що аморально в особистості, як правило засуджується службовим колективом. Чим сильніше розвинуто у прикордонника відчуття поваги до інших людей, доброзичливість, чесність, скромність тощо, тим більшу цінність він має для суспільства. Визначаючим у формуванні гідності є ставлення прикордонника до оточуючої його дійсності, взаємовідносини з тим колективом, у якому він перебуває: службовому або цивільному.

Отже, гідність як етичну категорію слід визначити так: це об’єктивна, суспільно-моральна цінність особистості, а також потреба, і власне оцінка прикордонника своєї моральної цінності. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, самоповага, осмислена гордість за себе.

Гідність сучасного прикордонника полягає в тому, щоб бути гідним тих славних традицій і бойових здобутків, які накопичували попередні покоління охоронців кордону, не згнатьбити ставлення громадськості до прикордонника, яке формувалось десятками років і якого можна позбутись через наявність того негативу, про який постійно наголошується в рішеннях Колегії ДПСУ.

Звідси можна зробити висновок, що гідність прикордонника перебуває в певній залежності від рівня його вихованості, від внутрішнього духовного світу, особливостей його психічного стану. У загальному вигляді гідність є своєрідною сукупністю позитивних якостей індивіда, його моральною цінністю. Вона може розглядатися як соціальна значущість тієї або іншої особи, зумовлена її суспільно-корисними властивостями.

Поняття гідності настільки тісно взаємопов'язане з поняттям честі, що іноді досить складно чітко визначити відмінності в їх змісті. Честь і гідність – показники моральної цінності людини. За їх допомогою визначається моральність як окремої людини, так і військового колективу. Але між цими поняттями існує різниця, яка полягає в тому, що гідність – це моральне ставлення до самого себе, внутрішнє визнання, самоповага, а честь означає зовнішнє визнання, оцінку дій, діяльності особистості з боку інших.

Честь є категорією історичною, бо вона виникла з появою людського суспільства, тому ні це суспільство, ні особа не в змозі відмінити цю етичну категорію. Перші уявлення про честь у своєму класичному вигляді сформувались у феодалній моралі, де дотримання кодексу честі було і зовнішньою ознакою приналежності до стану, і способом усвідомлення свого місця в ньому.

В основі тлумачення про честь лежить певний критерій моральності. Через це проявляється об'єктивний характер категорії честі. Але не можна заперечувати можливості формування необ'єктивної громадської оцінки з ставлення до кого-небудь. Таким чином, честь є категорією, що відображає гідність індивідуума у свідомості інших людей, громадську її оцінку, позитивну репутацію людини.

Честь – провідна ознака поведінки прикордонника, а кожне його слово на службі повинно сприйматися без застережень, як аксіома. Він має вести життя порядної людини: не займатись обманом, самому не порушувати вимог чинного законодавства, загальнолюдських моральних норм поведінки та вимагати цього від інших.

Честь, як етична категорія, розкриває ставлення особи до самої себе та ставлення до неї з боку суспільства.

Честь прикордонника – це внутрішні моральні якості, що характеризують його поведінку, ставлення до колективу, до виконання завдань з охорони та захисту державного кордону України.

Формування і реалізація моральних чеснот є свого роду утвердженням власної гідності. А коли цю гідність оцінюють інші люди – приходять

і визнання, і повага. Феномен визнання і поваги з боку інших називається честю.

Так, у статті 49 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України вказано, що “військовослужбовці повинні постійно бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь, захищати свою та поважати гідність інших людей...”. Стаття 50 того ж Статуту трактує, що “стосунки між військовослужбовцями повинні ґрунтуватися на взаємній повазі” [1, с. 15].

“Військовослужбовці повинні бути ввічливими у спілкуванні з іншими особами, виявляти особливу увагу до осіб похилого віку, жінок та дітей, поступатись їм місцем у громадському транспорті, сприяти захисту честі й гідності громадян, додержанню громадського порядку...” [1, с. 16].

Вимоги до професійних та моральних рис військовослужбовця представлені також у Військовій присязі: “Я, ..., вступаю на військову службу і урочисто присягаю Українському народові завжди бути йому вірним і відданим, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, сумлінно і чесно виконувати військовий обов’язок, накази командирів, неухильно додержуватися Конституції України та законів України, зберігати державну таємницю.

Присягаю виконувати свої обов’язки в інтересах співвітчизників.

Присягаю ніколи не зрадити Українському народові!” [1, с. 5].

Має честь той військовослужбовець, вчинки якого не розходяться з його словами та обіцянками.

Щодо морально-етичних рис персоналу прикордонного відомства, то вони чітко визначені статутними вимогами, де зазначено, що прикордонник зобов’язаний: “...у взаємовідносинах з громадянами виявляти високу культуру, витримку і тактовність...” [2, с. 12].

Зазначені риси можуть сформуватись у особового складу підрозділів кордону винятково тільки тоді, коли відповідним вимогам цілком будуть відповідати їх керівники.

Слід відмітити, що честь та гідність між собою мають нерозривний зв’язок унаслідок того, що в їх основі лежить єдиний критерій моральності. Не дивлячись на нерозривний зв’язок, наявний між суспільною оцінкою особи та її самооцінкою, між честю й гідністю існують відмінності. Вони полягають у тому, що честь – об’єктивна суспільна властивість, а в гідності на передньому плані – суб’єктивний момент, самооцінка. Категорії “честь” та “гідність” впливають одна з одної. Вони єдині, але не тотожні. Честь та гідність, зокре-

ма прикордонників, не однакові, оскільки не однакові їх заслуги перед суспільством. Зміст честі й гідності будь-якого прикордонника постійно збагачується, міняється мірою розвитку його особистих якостей. Честь – це і суспільна оцінка громадського визнання, і прагнення підтримати свою репутацію.

Відтак, визнання цінності особистості багато в чому залежить від її репутації у суспільстві, у колективі. Репутація – це цілісне уявлення про людину, про її духовне багатство чи убозтво, про її практичні здібності, досягнення й недоліки. Репутація може бути позитивною і негативною і виявляється в думці більшості колективу про переважні чесноти чи вади індивіда. Позитивна репутація викликає суспільну повагу, що робить честь людині.

Репутація прикордонника оцінюється справами, тому нами було введено таке поняття, як “службова репутація”. На наш погляд, слід виявити відмінність понять честі й гідності від поняття службової репутації. Можна виділити такі відмінності.

Перше – це суб’єктивний склад правовідносин. Носієм службової репутації може бути тільки суб’єкт, у наших умовах – прикордонник. “Службова репутація” – термін, який належить тільки до службової діяльності прикордонника.

Друга відмінність полягає в тому, що службова репутація, яка створилася, може бути як негативною, так і позитивною. Маючи службову репутацію в окремій сфері службової діяльності, військовослужбовець може не мати схожу службову репутацію в іншій сфері службової діяльності.

Третя відмінність – службова репутація прикордонника повинна будуватись на елементах оцінки його особистих дій, і головне – не зіпсувати загальну оцінку діяльності підрозділу.

Висновок. Отже, службова репутація є окремим видом репутації взагалі та виявляє думку, що склалася, про якості (достоїнства й недоліки) конкретної особистості, колективу. Носієм службової репутації є кожен прикордонник.

На нашу думку, совість, честь і гідність, будучи внутрішніми морально-етичними показниками особистості, під час реалізації яких в практичній діяльності, прикордонник набуває певної репутації.

Репутація прикордонника залежить від наявних або сформованих морально-етичних якостей, поведінки в повсякденному житті та ставленні до виконання службових обов’язків. Оскільки моральні якості підлягають формуванню, нам необхідно вдосконалити механізм впливу на їх формування з метою покращення репутації прикордонників у суспільстві, під-

вищенню престижу служби на кордоні та сприяти авторитету Державної прикордонної служби.

Доцільним напрямком подальших розвідок може бути визначення сутності та змісту морально-етичних рис військовослужбовців прикордонного відомства України, обґрунтування морально-етичних якостей, якими мають володіти прикордонники на сучасному етапі реформування Держприкордонслужби.

Список використаної літератури:

1. Статут Збройних Сил України. – К. : Атіка, 2006. – 5, 15, 16 с.
2. Статут Державної прикордонної служби з охорони державного кордону України. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2004. – Частина III : Прикордонний наряд. – 12 с.
3. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 1117 с.
4. Про Державну прикордонну службу України : Закон України : прийнятий Верховною радою України 03.04.2003 № 661-IV. – К. : ВВР, 2003. – 2–3 с.
5. Концепція розвитку ДПСУ на період до 2015 року : схвалено Указом Президента України від 19.06.2006 № 546/2006. – 1 с.
6. Етична та естетична культура прикордонника: теорія та практика : навчальний посібник. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2004. – 7, 35, 48 с.
7. Етикет у житті військовослужбовців : навчальний посібник. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2005. – 9–10 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук Богданюк О. Д.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2013.

Матвейчук В. П. Теоретические аспекты формирования морально-этических качеств у личного состава Госпогранслужбы в условиях ее реформирования

Автором на основе проведенного анализа результатов служебной деятельности органов охраны государственной границы акцентируется внимание на взаимосвязи морально-этических качеств личного состава пограничного ведомства с результатами оперативно-служебной деятельности подразделений границы и сделана попытка обосновать понятие “служебная репутация” в контексте общественно-значимых категорий “совесть”, “честь” и “достоинство”.

Ключевые слова: *совесть, честь, достоинство, репутация.*

Matviichuk V. P. Theoretical aspects of formation of moral and ethical qualities of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine

Based on the analysis of results of service activities of state border guard organs the author draws attention towards interrelation of moral and ethical qualities of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine and results of operation and service activities of border guard units; also the attempt of substantiation of the notion of service reputation in the context of socially significant categories such as consciousness, honour and dignity has been made.

Keywords: *consciousness, honour, dignity, reputation.*